

Statsbudsjettet 2003

Forskning og høyere utdanning i budsjettproposisjonen for 2003

Kraftig vekst i bevilgningene til langsiktig, grunnleggende forskning; alle bedrifter får skattefradrag for FoU; universiteter og høyskoler får økte bevilgninger til forskning og til gjennomføring av Kvalitetsreformen

- Regjeringen Bondeviks budsjettforslag for 2003 gir forskningen en samlet bevilgning på nær 12,3 mrd kr, som er en vekst i forhold til saldert budsjett for 2002 på 640 mill kr, tilsvarende 5,5 prosent. Med en anslått kostnadsvekst på 4 prosent, gir dette en realvekst på 1,5 prosent. Korrigert for kapitalutgifter (bygg og forskningsfartøy) er veksten på omlag 8 prosent nominelt, 4 prosent reelt.
- Ordningen med skattefradrag for FoU-utgifter for små og mellomstore bedrifter (SMB) blir i 2003 utvidet til å gjelde alle bedrifter. Det årlige provenytap (tap av skatteinntekter) av den utvidede ordningen er beregnet til om lag 900 mill kr. De direkte bevilgninger til næringsrettet FoU har en beskjeden vekst i forhold til 2002, da det dessuten ble foretatt kraftige kutt i disse bevilgningene.
- Veksten for de direkte offentlige forskningsbevilgninger ligger betydelig under den årlige økningen i disse midler som er nødvendig for å bringe samlet norsk innsats til forskning og utvikling (FoU) opp på OECD-gjennomsnittet innen 2005. Etter NIFUs beregninger innebærer vekstmålet nå at økningen i de offentlige bevilgninger minst må opp mot 2 mrd pr år i 2004 og 2005.
- Kapitalen i Forskningsfondet foreslås utvidet i 2003 med ytterligere 3 mrd kr, og får en samlet kapital på 16 mrd kr. Avkastningen blir i 2003 på 793 mill kr, som er en vekst på om lag 270 mill kr. Kapitalutvidelsen vil føre til en meravkastning i 2004 med anslagsvis 180 mill kr. Teknisk ble fondet i 2002 også tilført 14 mrd som følge av at forskningen ikke lenger får del av tippeoverskuddet. Stortingets vedtak i denne saken gir forskningen et midlertidig styrket budsjett i 2003 på nær 180 mill kr.
- Høyere utdanningsinstitusjoner får en samlet vekst i sine bevilgninger på 7,5 prosent. Netto studiekapasitet er omtrent den samme som i 2002. Det gis i alt 510 mill kr i særskilte bevilgninger til gjennomføringen av Kvalitetsreformen, som er 221 mill kr mer enn i 2002. De strategiske forskningsbevilgninger øker fra 350 mill kr i 2002 til 533 mill kr i 2003. Det opprettes 200 nye utdanningsstillinger.
- Bevilgningene til langsiktig grunnleggende forskning vokser kraftig, særlig gjennom veksten i de strategiske forskningsbevilgninger til høgre utdanningsinstitusjoner, i veksten i fondsavkastningen og en vekst på om lag 35 prosent i Utdannings- og forskningsdepartementets (UFD) faglige bevilgninger til Forskningsrådet. De tematiske hovedprioriteringene får gjennomgående beskjeden vekst, og synes å være i ferd med å miste mye av sin betydning.
- Norges forskningsråd forblir ett råd, men rådets seks områder i dagens organisasjon erstattes av en funksjonsdelt organisasjon bestående av tre avdelinger, hhv for fag- og disiplinutvikling, for strategiske satsinger og for innovasjon og brukerinitiert forskning. Hovedstyrets stilling skal styrkes.

Kraftig vekst til grunnleggende forskning

Regjeringens forslag til forskningsbudsjett for 2003 utgjør nær 12,3 milliarder kr¹. Budsjettforslaget ligger nominelt om lag 640 mill kr eller vel 5,5 prosent høyere enn det vedtatte budsjett for 2002. Realveksten vil bli på om lag 1,5 prosent. Årets budsjettforslag inneholder lavere bevilgninger til FoU-relevante bygg og forskningsfartøy enn fjorårets budsjett. Dersom bevilgninger til denne type investeringer holdes utenfor innebærer budsjettforslaget en styrking av forskningsbudsjettet med nominelt om lag 8 prosent, eller en realvekst på cirka 4 prosent.

Økningen i konsumprisindeksen er for 2003 anslått til 2¼ prosent, og årslønnsveksten til så mye som 5 prosent. Kostnadsveksten i forskningssektoren har ligget høyere enn den generelle veksten de seneste årene. Hvis denne tendensen fortsetter vil realveksten i det framlagte budsjettforslaget bli lavere enn angitt over.

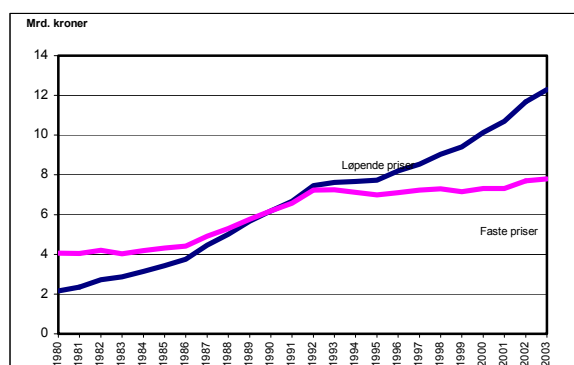
Beregningene over omfatter bare bevilgninger. Som en følge av at ordningen med skattefradrag for FoU-investeringer utvides til å gjelde alle bedrifter får staten et økt provenytap (bortfall av skatteinntekter) som ikke er med i vekstanslagene. Økningen i provenytapet er beregnet til 400 mill kr. Budsjettforslaget inneholder også en del forhold av teknisk karakter som vanskeliggjør sammenligningen med 2002-budsjettet. En omlegging av budsjetteringen av kontingenten til EUs forskningsprogram fører til at denne inngår i 2003-budsjettet med et beløp som er vel 200 mill kr lavere enn i 2002.

Det er særlig midler knyttet til langsiktig grunnleggende forskning som bidrar til veksten i forskningsbevilgningene. Forskningsfondet som ble etablert i 1998, er det viktigste instrument for vekst i forskningsbevilgningene. I 2003 representerer avkastningen på Forskningsfondet en samlet bevilgning på 793 mill kr, mot 525 mill kr i 2002. Regjeringen foreslår at Forskningsfondets kapital utvides i 2003 med ytterligere 3 nye mrd, som vil øke utbyttet ytterligere med anslåtte 180 mill kr i 2004. Etter det blir den ordinære fondskapitalen på 16 mrd kr. Fondskapitalen er dermed 1 mrd kr høyere enn det som ble vedtatt i vekstplanen for

¹ Tallene er hentet fra tabell på side 17 i UFDs budsjettproposisjon. Vi har i dette notatet fullt ut lagt til grunn Regjeringens egne anslag over bevilgningene til forskning.

norsk forskning som mål for fondskapitalens størrelse innen 2005.

Fondet er i 2002 også tilført en kapital på 14 mrd kr for å kompensere for inntektstapet som følge av Stortingets vedtak om at forskningen ikke lenger skal ha inntekter av overskuddet av tippingen. Vedtak om at tippeinntekter skal fases ut over tre år, fører i 2003 og 2004 til at forskningen får en midlertidig styrking i forhold til normalt nivå for tippeinntektene, i 2003 på om lag 180 mill kr. Dette bidrar til den store veksten i bevilgningene over UFDs budsjett. Denne merinntekten bortfaller helt i 2005. De to delene av Forskningsfondet behandles separat.

Figur 1. Anslåtte FoU-bevilgninger over statsbudsjettet 1990-2003 uten oppdrag, i løpende og faste 1990-priser. Kilde: NIFU, St.prp. nr.1(2002-2003).

Endelig farvel til vekstmålet?

Det er bred politisk enighet om at norsk forskning skal styrkes, slik at norsk FoU-innsats innen 2005 skal ligge på gjennomsnittlig OECD-nivå, målt i FoU-innsatsens andel av brutto nasjonalprodukt (BNP). Dette mål ble konkretisert i forbindelse med behandlingen av Regjeringens opptrappingsplan for forskningsbevilgningene i St.prp. 84 (2000-2001). Det ble her presisert at målet skal nås innen 2005, og at dette innebærer en årlig vekst i de offentlige forskningsbevilgninger på om lag 1 mrd kr. Forutsetningen for denne beregningen har endret seg siden den tid, og Regjeringen bemerker i St.prp. nr.1 (2002-2003) at ”nyere anslag viser at behovet er høyere”. Hvor mye høyere tallfester ikke proposisjonen nærmere. NIFU har på sin side oppdatert vekstbehovet i offentlige bevilgninger på grunnlag av nye opplysninger for de faktorer som beregningen bygger på. Etter det vi kan se må bevilgningene vokse med nesten 2 mrd kr i så vel 2004 som 2005 for at den offentlige 2/5-del av vekstmålet skal kunne nås.

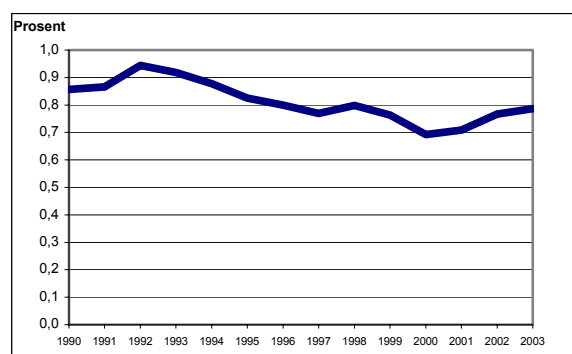
Tallet er framkommet med basis i de anslag for utviklingen i BNP fram til og med 2003 som Regjeringen legger fram i St.prp. nr.1 (2002-2003). Vi har lagt til grunn en antatt BNP-vekst i 2004 og 2005 på 2 prosent, og en prisvekst de samme årene på 2,2 prosent. Norsk FoU-innsats må ut fra disse forutsetningene ha et omfang på om lag 37,5 mrd kr i 2005 for å være på gjennomsnittlig OECD-nivå, gitt at dette forblir det samme som i 2001 – 2,21 prosent. Vi har ikke sikre tall for det faktiske nivå på norske forskningsressurser senere enn 1999, men ut fra de estimer som foreligger for nivået i 2001, vil det være et gap på om lag 15 mrd kr som må fylles fra 2002 til 2005 for at vekstmålet skal kunne nås. Med den 40/60-fordeling av veksten mellom hhv offentlige og private ressurser som opptrappingsplanen legger til grunn, utgjør det offentliges andel av vekstbehovet om lag 6 mrd kr, dvs en vekst på 1,5 mrd hvert år i perioden 2002 – 2005. Med en vekst på 1 mrd i vedtatt budsjett for 2002 og en foreslått vekst på 640 mill kr for 2003, må altså bevilningene vokse med nesten 2 mrd kr i så vel 2004 som 2005 år for at etterslepet skal kunne tas igjen.

BNP-målet forblir fortsatt et regnestykke basert på mange forutsetninger som stadig må revideres. Endringer i anslått og faktisk BNP-utvikling bidrar til at vekstmålet blir svært bevegelig. Etter Statistisk sentralbyrås revisjon i 2002 av BNP-beregningene tilbake til 1991, gikk FoU-andelen av BNP i Norge, basert på FoU-statistikkens tall for 1999, ned fra 1,7 til 1,65 prosent. Først når FoU-statistikkens tall for det faktiske nivå i 2005 foreligger i 2007, vil vi ha sikker informasjon om faktisk oppfyllelse av vekstmålet.

Regjeringen legger i St.prp. nr.1 (2002-2003) fortsatt til grunn at fordelingen av veksten mellom offentlige og private kilder skal være 40/60. Alle partier unntatt Arbeiderpartiet uttrykte skepsis til denne forutsetningen i sine merknader til opptrappingsplanen i Innst. S. nr. 325 (2000-2001). Det har tatt tid å få på plass virkemidler for å stimulere til økt privat FoU-innsats. Det viktigste er ordningen som ble vedtatt i 2002 for bedrifters adgang til skattefradrag for FoU-utgifter. Det har vært nødvendig å justere ordningen for å imøtekomme EØS-krav, og forsinkelsene kan ha ført til at ordningen i 2002 kan få noe lavere effekt enn den ville hatt uten de usikkerheter dette har skapt. Det er uansett svært åpent hvordan effekten av den utvidede ordningen vil bli m.h.t. utløsning av ny privat FoU. Regjeringen har ikke gjort noe forsøk på å anslå denne effekten. Selv om

ordningen med skattefradrag for FoU-utgifter nå synes å komme på plass i sin endelige utforming, gir dette ikke i seg selv et vesentlig bedre grunnlag for å vurdere utsiktene til at den private andelen av vekstbehovet vil bli dekket.

Vekstmålet er altså fortsatt en kilde til besvær. Det vil ikke gjøre situasjonen enklere dersom EU-landene snarlig kan vise til resultater i forhold til sitt tilsynelatende enda mer ambisiøse mål fra Barcelona-møtet i år, om at FoU-ressursene i EU-området bør ligge på ("bør nærme seg") 3 prosent av BNP innen 2010, fra 1,9 prosent i 2000. For EU er det samtidig et sentralt mål å øke den private andelen fra 56 til 67 prosent.

Figur 2. Anslåtte FoU-bevilgninger over statsbudsjettet 1990-2003 uten oppdrag, som andel av bruttonasjonalprodukt. Kilde: NIFU, St.prp.nr.1 (2002-2003).

***

Universiteter og høyskoler får økte bevilgninger til Kvalitetsreformen og til forskning

Grunnbudsjettet til universitets- og høyskolesektoren forslås økt med 7,5 prosent sammenlignet med saldert budsjett i 2002, hvis en ser bort fra tekniske endringer. Hovedprioriteringen i forslaget er en økning av midlene til gjennomføring av Kvalitetsreformen og økte midler til forskning og forskerrekuttering. Det er ikke satt av midler til oppstart av nybygg i 2003.

Universitetene ble omdannet til nettobudsjetterte institusjoner i 2001, men på grunn av overgangsordninger får prinsippene for nettobudsjettering først full effekt i 2003. Mens bruttobudsjetterte institusjoner får kompensasjon for faktisk lønnsvekst, får nettobudsjetterte institusjoner i statens budsjettssystem kompensert for forventet pris- og lønnsøkning (i 2003: om lag 4 prosent). Anslagene over lønnsutviklingen kan ofte ligge noe under den faktiske utviklingen, noe som vil ramme alle

institusjonene etter hvert som de blir netto-budsjetterte. Det gode lønnsoppgjøret i 2002 innebærer imidlertid at full overgang til netto-budsjettering i 2003 synes å slå særlig uheldig ut for universitetene.

Kvalitetsreformen gjennomføres med nye bevilgninger

I 2002 ble det bevilget 290 mill kr for å forberede innføringen av Kvalitetsreformen. Disse midlene videreføres og foreslås økt med 221 mill kr i 2003. Midlene skal benyttes til innføring av mer faste studieløp, ny gradsstruktur, mer studentaktiv undervisning, nye vurderingsformer og en generell heving av kvaliteten på studietilbudene. Siden de private høyskolene omfattes av Kvalitetsreformen, foreslår Regjeringen at noen av disse midlene tilfaller disse institusjonene. I bevilgningen til Kvalitetsreformen inngår også en økning på 11,3 mill kr til Nasjonalt organ for kvalitet i utdanning (NOKUT) ut over budsjettmidlene som blir overført fra Norgesnettrådet. Økningen i midlene til Kvalitetsreformen tilfredstiller ikke fullt ut de anslag universitets- og høyskolesektoren selv har kostnadsberegnet reformen til. I sektoren knytter det seg stor spenning til i hvilken grad disse midlene videreføres og opptrappes i samsvar med anslagene.

Stabilt studenttall

Regjeringen mener det nå er et godt samsvar mellom kapasitet og søkning til høyere utdanning og legger ikke opp til noen vesentlige endringer av den totale kapasiteten i 2003. Den nye loven for universiteter og høyskoler gir institusjonene økt autonomi i forhold til å opprette og legge ned fag og ordningen med å tildele knutepunkt-funksjoner avvikles. Dette gir institusjonene bedre mulighet til å justere studietilbud i tråd med søkningen. Det vil ytterligere skjerpe konkurransen mellom institusjonene i rekruttering av studenter. For å sikre tilgang på visse yrkesgrupper vil likevel departementet fortsatt stille krav til studiekapasitet innenfor visse profesjonsfag. Det blir også fortsatt satt måltall for antall registrerte studenter og kandidater ved kunsthøgskolene.

Økte strategiske forskningsbevilgninger

Det foreslås å øke bevilgningene til forskning ved universiteter og høyskoler med 187 mill kr, delvis finansiert ved økningen i den 1/3 av avkastningen av Forskningsfondet som kanaliseres direkte til universiteter og høyskoler. Dette kommer i tillegg til en videreføring av de 350 millionene som ble

bevilget til strategisk prioritert forskning i 2002. Økningen i de strategiske forskningsmidlene skal blant annet gå til opprettelse av 200 nye doktorgradsstipendiatstillinger ved universitetene og høyskolene. Universitetene og de vitenskapelige høyskolene får 147 slike stillinger, mens de statlige høyskolene får 40 stillinger. Sistnevnte får altså en svært stor andel, sett i forhold til deres relative andel av den totale FoU-virksomhet i sektoren. De resterende stillinger går til private høyskoler (9) og særskilte studier. Økningen av forskningsmidlene for 2003 innebærer videre en økning av de strategiske forskningsmidlene ved universiteter og vitenskapelige høyskoler med 70 mill kr og en økning av bevilgningene til forskningsprogrammet for statlige høyskoler som ble opprettet i 2002 med 15 mill kr. Videre økes bevilgningene til vitenskapelig utstyr til Norges landbrukshøgskole og Norges veterinærhøgskole med til sammen 27 mill kr.

Regjeringen har i Ot.prp. nr. 67 fremmet forslag om lovendring som gir universiteter og høyskoler rett til den økonomiske utnyttelsen av patenterbare oppfinnelser som er gjort av ansatte ved institusjonen. Verdiene fra oppfinnelsene blir delt mellom forsker og institusjon. Samtidig får det vitenskapelige personalet lovfestet rett til å publisere forskningsresultatene selv om dette er til hinder for næringsmessig utnyttning. For å bidra til at utdanningsinstitusjonene i større grad medvirker til at resultat fra forskning kommer samfunnet til gode gjennom kommersialisering foreslår Regjeringen 6 mill kr til FORNY-programmet og 1,5 mill kr til MOBI-programmet (Mobilisering for FoU-relatert innovasjon).

Viktigheten av at institusjonene fører en bevisst personalpolitikk for å rekruttere flere kvinner understrekes. Det foreslås imidlertid ikke nye postdoktor- eller professorstillinger øremerket kvinner. Spørsmålet om øremerking av stillinger for kvinner vil komme opp for EFTA-domstolen i løpet av høsten 2002.

Nytt finansieringssystem i funksjon

2003 er første året der den nye finansieringsmodellen legges til grunn for budsjettildelingene til de enkelte institusjonene. Det skilles nå mellom en resultatbasert komponent til undervisning, en strategisk og en resultatbasert komponent til forskning og en basisbevilgning. Den resultatbaserte undervisningskomponenten baserer seg på antall avlagte studiepoeng (vekt tall) og antall utvekslingsstudenter. Selv om det er korrigert for

reduksjonen i antall studieplasser har antall avlagte studiepoeng gått ned fra 2000 til 2001. Antall utvekslingsstudenter har også gått ned. Dette gir en budsjettmessig reduksjon for sektoren som helhet på 12,9 mill kr. Det er imidlertid store forskjeller mellom institusjonene. Universitetet i Oslo alene har fått en reduksjon på hele 29 mill. Modellen for tildeling av forskningsbevilgningen har ført til mindre omfordelinger mellom institusjonene.

Det er vanskelig ut fra årets budsjett å vurdere konsekvensene av den nye finansieringsmodellen. Nedgangen i den resultatbaserte utdanningsbevilgningen kompenseres av økningen i basisbevilgningen som følge av økningen i midlene som er avsatt til Kvalitetsreformen. For enkelte institusjoner kompenseres også nedgang i utdanningskomponenten med en økning i forskningsbevilgningen. Selv om det er en økning i budsjettet for alle institusjonene vil reduksjonen i utdanningskomponenten kunne skape problemer for enkelte institusjoner, fordi økning i forskningsmidler i begrenset grad kan brukes til å kompensere dette.

Private høyskoler får særskilte forskningsmidler

I tråd med Inst. S. nr. 337 (2001-2002) vil Regjeringen høsten 2002 starte arbeidet med en ny felles lov for statlige og private høyere utdanningsinstitusjoner. Allerede i årets budsjett innføres et nytt finansieringssystem for private høyskoler som i hovedsak bygger på prinsippene i finansieringssystemet for de statlige institusjonene. I tråd med dette tilfaller 12,4 mill kr av økningen i forskningsbevilgningene i 2003 de private høyskolene, som bevilgning til ny forskningskomponent i budsjettet (10 mill kr) og 9 utdanningsstipend.

Studiefinansiering

Fra undervisningsåret 2002-2003 er det innført en ny støtteordning for elever og studenter. Kostnadsnormen (basisstøtten) ble økt med ca 1000 kr til 8000 kr i måneden. Selv om prinsippet for beregning av kostnadsnormen er at den skal følge den faktiske kostnadsutviklingen i samfunnet har Regjeringen ikke foreslått noen prisjustering for undervisningsåret 2003-2004. I tråd med Stortingets vedtak fra 2002 ble stipendandelen av kostnadsnormen økt fra 30 prosent til 40 prosent pr. 1. november 2002, samtidig som 15 prosent først blir omgjort fra lån til stipend når utdanningen er gjennomført. I budsjettet foreslås reisstipendordningen for studenter som studerer i

Norge eller Norden avvirket fra og med undervisningsåret 2003-2004. For at elever ikke skal opparbeide seg gjeld for å ta ordinær videregående opplæring lanseres en ny støtteordning. I den nye ordningen vil det bli gitt stipend og ikke lån med unntak av lån til delvis dekning av skolepenger ved private videregående skoler.

Statens utgifter til stipend til delvis dekning av skolepenger ved utdanning i utlandet (gebyr og tilleggstipend) har økt sterkt de senere årene. Det er et politisk mål at flere tar deler av utdanningen i utlandet, men veksten har vært sterkest blant dem som tar en hel utdanning i utlandet. Det varsles en gjennomgang for å utvikle en mer målrettet ordning med fokus på kvalitet og bredde. Fra undervisningsåret 2003-2004 foreslås det at studenter som tar gradsstudium i psykologi og teknologiske fag på lavere grad ikke lenger skal tildeles gebyr- og tilleggstipend. Dette gjelder ikke studenter som allerede er inne i et studieløp.

***

Kraftig vekst til grunnleggende forskning; de tematiske hovedprioriteringer i oppløsning?

Kraftig styrking av langsiktig, grunnleggende forskning

Langsiktig, grunnleggende forskning får en betydelig vekst, bl.a. i form av økte bevilgninger til utdanningsstillinger, vitenskapelig utstyr, og over avkastningen av Forskningsfondet som skal gå til langsiktig grunnleggende forskning innenfor og utenfor de tematiske hovedprioriteringene.

Kraftig vekst i UFDs forskningsbevilgninger

UFDs samlede bevilgninger til forskning øker nominelt fra 2002 til 2003 med om lag 950 mill kr, en vekst på nesten 17 prosent. Dette er i forhold til et budsjett som i 2002 hadde en vekst som var nesten like stor, 15 prosent. I veksten i 2003 ligger en økning i avkastningen av Forskningsfondet med nesten 250 mill kr., til i alt 793 mill. kr. Andre poster som bidrar til den store økningen i UFDs forskningsbevilgninger er den midlertidige styrkingen av forskningsbudsjettet på 177 mill kr, som følge av utfasingen av tippemidlene.

Fordelingen av avkastningen av fondet med 2/3 over Forskningsrådets budsjett og 1/3 over universitetenes og høyskolenes grunnbudsjetter videreføres. Ordningen er å anse som permanent.

Veksten i UFDs forskningsbevilgninger kommer til uttrykk som kraftig vekst i Forskningsrådets midler med nesten 30 prosent over den ordinære posten, og som en vekst i den del av avkastningen som fordeles av Forskningsrådet med 50 prosent. Midler fra fondsavkastningen vil bl.a. gå til økte bevilgninger til de 13 nye sentra for fremragende forskning som ble vedtatt opprettet i 2002. Denne posten vil gå opp fra om lag 70 mill kr i 2002 til om lag 140 mill kr i 2003. Funksjonell genomforskning (FUGE) var en stor ny satsing i 2002. Dette får ytterligere betydelig vekst i 2003. I tillegg til en øremerket bevilgning av fondsavkastningen på minimum samme nivå som i 2002, 100 mill kr, tilføres programmet ytterligere 50 mill kr over rådets ordinære budsjettkapittel. UFD øremerker her også en økt bevilgning til en ny satsing på funksjonell materialforskning og nanoteknologi med 30 mill kr.

Vitenskapelig utstyr får vekst

Vitenskapelig utstyr får en vekst med 120 mill kr, fordelt med 93 mill kr over Forskningsrådets budsjett og 27 mill kr til Norge landbrukshøgskole og Norges Veterinærhøgskole. Det kommer i tillegg til en videreføring fra 2002 av en utstyrsbevilgning over utdanningsinstitusjonenes budsjetter på 125 mill kr, og ytterligere 20 mill kr øremerket over andre poster på rådets budsjett. Samlet øremerket bevilgning til utstyr over UFDs budsjett oppgis etter det å ligge på 265 mill kr i 2003.

Ny ordning for ”unge, lovende forskere”

Som et helt nytt kvalitetsstimulerende tiltak blir det etablert en ny ordning under Norges forskningsråd for ”Fremragende yngre forskere”. Den skal gi yngre, talentfulle forskere ekstra gode rammevilkår, og bl.a. ha som mål å få fram gode framtidige forskningsledere.

Allerede i forkant av utvidet rekrutteringsplan

Stortinget fastsatte i forbindelse med behandlingen av St.meld. nr.39 (1998-1999) at veksten i antall rekrutteringsstillinger i perioden 2001 – 2005 skulle være minst 150 de første to årene og minst 200 de påfølgende tre år. I St.meld. nr.35 (2001-2002) om rekruttering til universitets- og høgskolesektoren ble det foreslått at måltallet for veksten i antall utdanningsstillinger skulle heves til 350 fra og med 2004. Budsjettforslaget for 2003 forskutterer allerede en betydelig del av denne veksten, ved at det opprettes i alt 200 nye

forskerutdanningsstillinger. I tillegg kommer en vekst i antall utdanningsstillinger som en følge av betydelig vekst på andre budsjettposter, særlig under Forskningsrådet, som i stor grad fordeles i form av utdanningsstillinger.

Satsingen på langsiktig, grunnleggende forskning er i stor utstrekning begrunnet som del av innovasjonspolitikken. I 2003 bevilges det midler også over UFDs budsjett til kommersialisering av universitetenes forskningsresultater, bl.a. til FORNY-programmet.

Er den politiske luften gått ut av de prioriterte temaområdene?

I forbindelse med behandlingen i 1999 av siste forskningsmelding (St.meld. nr.39 (1998-1999)) ble følgende områder gitt status som prioriterte temaområder i Regjeringens forskningspolitikk: (1) marin forskning, (2) informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT), (3) medisinsk og helsefaglig forskning og (4) forskning i skjæringsfeltet mellom energi og miljø. Dette var, som det het i meldingen, ”områder som har særlig store potensialer for økt verdiskaping, og der samfunnet må gjennom store utfordringer”.

I tiden etter at de tematiske hovedprioriteringene ble etablert, har det ikke blitt gitt en systematisk rapportering på omfanget av, og den årlige vekst i, bevilgningene under de enkelte områdene. Rapporteringen har i hovedsak skjedd i form av opplister i budsjettproposisjonen av nye enkelttiltak og/eller økninger på særskilte enkeltposter. Enkelte av disse har vært av relativt begrenset budsjettmessig omfang, mens andre har vært bakt inn i bevilgninger og tiltak med andre (hoved)begrunnelser og -formål. Slik rapporteringen har vært lagt opp, har det ikke vært grunnlag for å beregne eventuelle budsjettmessige virkninger av endringer på andre og budsjettmessig mer omfattende poster enn de som har vært omtalt særskilt på denne måten. For 2003 blir dette inntrykket ytterligere forsterket. Rapporteringen om prioriteringer under temaområdene omfatter i denne budsjettproposisjonen flere til dels svært beskjedne enkeltposter.

Inntrykket av at de offisielle prioriteringer er svekket, forsterkes også av at en del nye *de facto* tematiske prioriteringer har vokst fram med større budsjettmessig tyngde enn de offisielle. Det gjelder FUGE-satsingen i 2002, som selv med sitt særlige fokus på marine og medisinske områder, framsto som en *de facto* ny prioritering i

kjølvannet av den store oppmerksomheten om det internasjonale genomprosjektet i 2001. I 2003 er nanoteknologi på vei inn i form av en ny, øremerket bevilgning på 30 mill kr til Forskningsrådets satsing på funksjonelle materialer og nanoteknologi. Liksom for FUGE reflekterer dette en generell internasjonal trend, men uten åpenbar kopling til noen av de offisielle temaprioriteringene.

Følgende poster oppgis som sentrale i oppfølgingen i budsjettet for 2003 av de tematiske prioriteringene:

Marin forskning – beskjeden vekst utenom forskningsfartøy

Marin forskning var en budsjettvinner i fjorårets budsjett, først og fremst p.g.a. bevilgningen på 307 mill kr til bygging av forskningsfartøyet "G.O. Sars". Bevilgningen for å fullføre byggingen er i 2003 55 mill kr, noe som fører til en betydelig samlet nedgang for marin forskning. Om en ser bort fra disse spesielle bevilgningene i 2002 og 2003, har FoU-bevilgningene fra Fiskeridepartementet, som de fleste relevante bevilgninger på dette området hører inn under, en moderat vekst på 5,2 prosent. I denne veksten ligger bl.a. en økning i bevilgningene til torskeoppdrett med 3 mill kr, og en økning i grunnbevilgningen til Fiskeriforskning (5 mill kr). Disse ligger innenfor en samlet økning i Fiskeridepartementets bevilgninger til Forskningsrådet på 15 mill kr, som dermed blir 7 prosent høyere enn i 2002. Også omkostninger i forbindelse med omorganisering av Ernæringsinstituttet er inkludert i prioriteringen av dette området, men ekstra-bevilgningen til instituttet på 4 mill kr skal også gå til økt forskning om trygg sjømat og fôr til fisk. Det er avsatt midler til etablering av en marin biobank i Tromsø.

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) – en viss vekst

Veksten i bevilgningene til IKT-området kommer i første rekke gjennom en økning på 13,5 mill kr i Samferdselsdepartementets bevilgning til Norges forskningsråd til telekommunikasjonsforskning. Bevilgningene i UFDs budsjett til SIMULA-senteret på Fornebu øker med 9 mill kr, i forhold til 2002-bevilgningen på 20 mill kr. Senteret får også en bevilgning på 10 mill kr i Nærings- og handelsdepartementets (NHD) budsjett, en liten vekst i forhold til 2002, og noe midler over Samferdselsdepartementets budsjett. Det er også

noe vekst over NHDs bevilgninger forøvrig til IKT.

Medisin og helse – liten vekst

Det er en vekst i de foreslåtte bevilgninger til forskning over Helsedepartementets budsjett på om lag 35 mill kr, tilsvarende 5,5 prosent. Til grunn for denne veksten ligger bl.a. en vekst i forskningstilskuddet til regionsykehuset med 15 mill kr, og – over bevilgningen til Forskningsrådet – 5 mill kr til forskning på adulte stamceller og 2 mill kr til forskning om psykisk helse. Prioriteringen omfatter også en liten satsing over Barne- og familiedepartementets budsjett til forskning om vanskeligstilte barn og familier og om barnehagen som forebyggende arena. Forskning innen dette området får også vekst gjennom veksten i bevilgningen til FUGE-programmet.

Forskning i skjæringsfeltet energi og miljø – lavt og utydelig prioritert

Veksten over Olje- og energidepartementets FoU-bevilgning på om lag 35 mill kr består av en vekst i dette departementets bevilgninger til Norges forskningsråd, først og fremst til brukerstyrte programmer. Økningen skal gå til forskning i skjæringsfeltet energi og miljø, bl.a. til program for forskning om langtidseffekter av utslipp til sjø av petroleumsvirksomheten og anvendelse av naturgass til energiformål, hydrogen og fornybare energikilder. Men størstedelen av veksten i Olje- og energidepartementets FoU-bevilgninger synes å tilfalle mindre miljørelaterte områder, som forskning for effektiv utvinningsteknologi under programmene Olje og gass og Demo 2002. Bevilgningene til utvikling av renseteknologi for gasskraftverk er på samme nivå som i 2002, 50 mill kr. Miljøverndepartementet er i 2003 eneste departement uten vekst i sine FoU-bevilgninger, dersom en ser bort fra særskilte forhold som investeringer og EU-kontingent. Siden grunnbevilgningen til Cicero overføres fra UFD til Miljøverndepartementet synes dette å reflektere en samlet nominell nedgang i departementets FoU-midler. En vekst på 7 mill kr (5 prosent) til forskningsprogrammer skal bl.a. gå til forskning på effekter av klimaendringer, biologisk mangfold og helse- og miljøfarlige kjemikalier. Samferdselsdepartementet avsetter 3,5 mill kr til forsøk med alternative drivstoffer og miljøvennlig teknologi (nullutslippsteknologi).

***

Næringsrettet forskning – utvidet ordning med skattefradrag for FoU, liten vekst i direkte bevilgninger

Skattefradragsordningen utvides til å omfatte alle bedrifter

Det ble i 2002 vedtatt å etablere en ordning for bedrifters rett til fradrag i likningen for utgifter til FoU-prosjekter. Ordningen kom til erstatning for den såkalte FUNN-ordningen som ble etablert i 2001 og var en ordning for tilskudd til FoU-prosjekter i private virksomheters regi. EFTAs overvåkingsorgan ESA reiste innvendinger mot den nye skattefradragsordningen, fordi støtteintensiteten ville overskride det maksimalnivå EØS-avtalen tillater. For at ordningen skal kunne godkjennes av ESA, foreslås det enkelte endringer for 2002, bl.a. en differensiering av støttesatsene og innføring av tilleggskriterium om uavhengighet (ikke konserntilknytning). Med disse endringer kan ordningen implementeres for 2002.

For 2003 foreslår Regjeringen dessuten at ordningen utvides til å gjelde alle foretak uten begrensning til størrelse. Fradragsatsen på 20 prosent av påløpte FoU-utgifter opprettholdes for bedrifter som oppfyller ESAs retningslinjer for støtte til små og mellomstore bedrifter (SMB). SMB er i ESAs definisjon bedrifter med mindre enn 250 ansatte, og med en årlig omsetning og balansesum på hhv. 320 og 216 mill kr. I ordningen for 2002 er grenseverdiene hhv. 100 ansatte, 80 mill kr i omsetning og 40 mill kr i balansesum. Bedrifter som ikke kommer inn under ESAs SMB-definisjon får skattefradrag etter en sats på 18 prosent.

Med den utvidede ordningen vil hver bedrift årlig kunne kreve skattefradrag for i alt inntil 8 mill kr ved kjøp av FoU-tjenester fra godkjente forskningsinstitusjoner eller i kombinasjon med egenutført FoU. For egenutført FoU isolert sett er det et tak på tillatt fradragsbeløp på 4 mill kr. Den enkelte bedrift kan dermed få en maksimal skattelette på 1,6 mill kr etter høy sats, og 1,44 mill kr etter lav sats.

Skattefradragsordningen kommer til uttrykk i statsbudsjettet som et provenytap. Tapet ved den ordning som ble vedtatt i 2002 var anslått til 510 mill kr. Komplikasjonene med å få avklart gyldigheten av ordningen kan ha ført til at dette anslaget vil vise seg å ha vært noe høyt. For 2003 anslås

provenytapet av den utvidede ordningen til å bli vel 900 mill kr.

Et sentralt spørsmål er hvor mye *ny* privat-finansiert FoU-virksomhet som ordningen vil komme til å utløse. En hovedbegrunnelse for ordningen har vært og er at den skal bidra til økt privat FoU-innsats. Norsk næringslivs lave FoU-innsats er en viktig grunn til at Norge har problemer med å nå målsetningen om å komme opp på OECD-gjennomsnittet mht FoU-aktiviteter. Opptrappingsplanens forutsetning om at 60 prosent av den samlede veksten som er nødvendig for å nå OECD-målet må dekkes av vekst i den private FoU, gjelder fortsatt. I Ot.prp. nr.1 (2001-2002) anslo Regjeringen Stoltenberg, som foretrakk en tilskuddsordning, at skattefradragsordningen ville kunne utløse én ny privat krone til FoU pr krone i offentlig støtte (dvs provenytapet), men bare for de bedrifter som har et nivå på sin FoU-virksomhet som ligger under taket på støtteordningen. For de med et høyere nivå på sin eksisterende aktivitet ville effekten, i følge denne vurderingen, være lavere eller være helt fraværende. Spørsmålet om utløsningseffekten er vesentlig mindre for bedrifter med FoU-virksomhet over støttetaket blir enda viktigere når ordningen utvides til å gjelde alle bedrifter. Regjeringen Bondevik har ikke i noen av sine budsjettproposisjoner for 2002 og 2003 lagt fram en egen vurdering av disse spørsmålene. Det er bemerkelsesverdig at ordningens mulige vekst-utløsningseffekt har vært så lite drøftet og dokumentert, tatt i betraktning at dette har stått så sentralt i begrunnelsen for ordningen. Det synes nå viktig å utvikle et erfaringsbasert vurderingsgrunnlag når ordningen kommer i funksjon.

Regjeringen har i 2002 foretatt en tverrdepartemental gjennomgang av det næringsrettede virkemiddelapparatet, og bebuder at den vil fremme egen sak for Stortinget i vårsesjonen 2003 om dette. Hensikten er å skape et virkemiddelapparat som er ”mer brukerorientert og samordnet, samt mer spisset mot kompetanse, FoU, kommersialisering og internasjonalisering”. Også den nye låneordningen for støtte til næringsutvikling i distriktene vil bli nærmere drøftet og videreutviklet i den sammenheng, og det vil bli vurdert å supplere låneordningen med et såkorn-ordning. Det antydes også at organiseringen av det nye Fiskeri- og havbruksnærings Forskningsfond vil bli vurdert i sammenheng med denne gjennomgangen. Fondet trådte i funksjon i 2001 med inntekter ved en avgift på 0,3% av all eksport av norsk fisk. Det har i 2002 et budsjett på

113,1 mill kr til FoU, og representerer således en betydelig finansieringskilde utenom statsbudsjettet til fiskeri- og havbruksrettet FoU.

De direkte bevilgninger vokser lite – etter det store kuttet i 2002

Utviklingen i de direkte bevilgninger til næringsrettet forskning må vurderes på bakgrunn av de store kutt de ble offer for i Regjeringen Bondeviks tilleggsproposisjon for 2002. Her ble skattefradragordningen utvidet, samtidig som NHDs bevilgninger til (i første rekke) brukerstyrt forskning i Norges forskningsråd ble kuttet med 140 mill kr. Veksten i NHDs bevilgninger til Norges forskningsråd i 2003 er om lag 45 mill kr i forhold til saldert budsjett 2002.² Den store nedgangen i NHDs samlede bevilgninger til FoU er ikke reell, men skyldes den tekniske endringen i budsjetteringen av kontingenten til deltakelse i EUs FoU-programmer.

Av departementer med store næringsrettede FoU-bevilgninger er det OED som har klart størst vekst. Den gis som en økning på 35 mill kr i bevilgningen til Norges forskningsråd særlig til petroleumsrelatert forskning, bl.a. til økte bevilgninger for utvikling av utvinningsteknologi under programmene Olje og gass, og Prosjektrettet utvikling i petroleumssektoren (Demo2000), som får 10 mill kr av veksten.

Samferdselsdepartementets forslag til forskningsbudsjett for 2003 har en vekst på snaut 6 prosent, tilsvarende 10 mill kr, i de samlede bevilgninger, men en vekst på 20 mill, eller 24% i sin særskilte post for FoU-bevilgninger. Vel 2/3 av dette er foreslått til telekommunikasjonsforskning, resten til transportforskning. Brorparten av disse midlene kanaliseres gjennom Norges forskningsråd.

Ser man bort fra posten for midler til bygging av forskningsfartøy, får Fiskeridepartementet en samlet vekst i sine FoU-bevilgninger på 5 prosent. Bevilgningene til Havforskningsinstituttet vokser med 12 prosent, bl.a. på grunn av overføring av 20 mill kr som følge av at instituttet har overtatt ressursforskningsoppgavene som har ligget under Fiskeriforskning. Veksten skal bl.a. gå til styrking av instituttene Ernæringsinstituttet og Fiskeri-

forskning, sistnevnte med et særlig ansvar for satsingen på oppdrett av torsk.

I Landbruksdepartementets forslag til forskningsbudsjett for 2003 er det foreslått en økning i de samlede FoU-bevilgninger på om lag 20 mill kr, tilsvarende vel 5 prosent. Veksten skal i første rekke gå til å styrke forskningen i tilknytning til temaene ”trygge matvarer” og ”klima og energi”. Veksten kommer i stor grad som økte bevilgninger til Norges forskningsråd.

***

Norges forskningsråd - kraftig vekst i bevilgningene til grunnleggende forskning; store endringer i rådets organisering og styring

Forskningsrådet mottar generelle bevilgninger fra Utdannings- og forskningsdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet, Olje- og energidepartementet, Fiskeridepartementet, Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet. I de generelle bevilgningene inngår basisbevilgninger til en rekke institutter og bevilgninger til rådets administrasjon. I 2003 blir det en økning i de generelle bevilgninger til rådet på 397 mill kr, en vekst på 15 prosent.

Rådets administrasjonsbevilgning har denne gang fått en vekst på 17 mill kr, vel 10 prosent. Det vises til at evalueringen av rådet påpekte at rådet administrasjon er underbemannet i forhold til sine oppgaver. Det er en vekst i basisbevilgningene til institutter på 7 prosent, mest under UFD, dels som følge av omposteringer, dels som en generell styrking ut over prisvekst. Veksten i faglige bevilgninger for øvrig er på i alt 363 mill kr, eller 16 prosent.

Den store veksten i de generelle bevilgninger skyldes i stor grad en kraftig vekst i rådets bevilgninger fra UFD over kap. 285 (utenom fondsavkastningen), som ligger 265 mill kr., eller hele 30 prosent, høyere enn i 2002. De faglige bevilgninger utenom instituttbevilgninger ligger hele 35 prosent høyere enn i 2002. Økningen skyldes bl.a. en bevilgning på 150 mill kr som er størstedelen av den ”midlertidige styrking” som kommer forskningen til del som en følge av utfasingen av tippemidlene over flere år. For første gang er i 2003 de faglige bevilgninger fra rådets ”eierdepartement” UFD høyere enn bevilgningene

² En korreksjon er foretatt i dette avsnitt i forhold til versjon datert 14.10.2002, der det ble gitt gal opplysning om Stortingets behandling av revidert nasjonalbudsjett for 2002.

fra NHD. Veksten skal bl.a. gi dekning til nye 50 mill kr til FUGE-programmet, bevilgningen på 20 mill kr til ordningen med Fremragende unge forskere, nye 93 mill kr til utstyr, 30 mill kr til ny satsing på funksjonelle materialer og nanoteknologi, og nye 9 mill kr til Simulasenteret. Det gis en viss gjennomgående vekst til forskning under de ulike fagområdene, med pålegg om å prioritere fri forskning, liksom tidligere år.

Over UFDs proposisjon kommer også økningen med 178 mill kr, eller 51 prosent, i den andel av avkastningen av Forskningsfondet som kanaliseres gjennom rådet. Den samlede bevilgningen på 528,8 mill kr skal i 2003, som i 2002, bl.a. dekke en øremerket bevilgning til FUGE på 100 mill kr. Bevilgningene til de 13 sentra for fremragende forskning som nå er etablert, vokser fra 70 mill kr i 2002 til 140 mill kr i 2003. En stor del av veksten vil ellers gå til å dekke økt aktivitetsvolum i igangsatt virksomhet med midler fra fondsavkastningen.

Rådet får en økning med i alt 45 mill kr i NHDs bevilgninger, en 6 prosent vekst. 20 mill kr av dette tilsvarer ekstra bevilgning til brukerstyrt forskning i forbindelse med revidert nasjonalbudsjett for 2002. Det er altså ikke foretatt noen vesentlig ytterligere korrigeringsnivå på NHDs bevilgninger til Forskningsrådet. Forskningsrådets bevilgning fra NHD inkluderer 20 mill kr til administrasjon av skattefradragsordningen.

OEDs bevilgning vokser med nesten 36 mill kr, eller 15 prosent. Det er særlig brukerstyrt forskning innen petroleumssektoren som får vekst.

Det er en vekst i bevilgningene fra Fiskeri- departementet på 15,5 mill. kr, eller 7 prosent, i Landbruksdepartementets bevilgning (utenom instituttbevilgninger) med vel 11 mill kr, en vekst på omlag 9 prosent, og i Miljøverndepartementets bevilgninger (utenom instituttbevilgninger) på vel 6 mill kr, en vekst på 5 prosent.

I tillegg til de generelle bevilgningene mottar Forskningsrådet spesielle program- og prosjektmidler fra en lang rekke departementer. De spesielle forskningsbevilgningene kan normalt ikke avleses direkte i budsjettproposisjonene. Det kan bli en vekst på vel 10 mill kr (10 prosent) i disse bevilgninger fra Helsedepartementet, og i under-

kant av 20 mill kr (over 20 prosent) i bevilgningene fra Samferdselsdepartementet.

Et nytt forskningsråd uten rådgivningsmonopol - fra integrasjon til funksjonsdifferensiering

Regjeringens planer for omorganiseringen av Norges forskningsråd legges fram i proposisjonen. Den internasjonale evalueringen av rådet forelå i desember 2001, og etter en offentlig debatt, høringer og politisk prosess internt i Regjeringen kunngjorde den i en pressemelding i september 2002 at den hadde bestemt seg for å opprettholde systemet med ett forskningsråd, men at endringene i rådets organisering og styring for øvrig vil være så omfattende endringer at det i St.prp. nr.1 (2002-2003) omtales som et "nytt forskningsråd". Proposisjonen tilføyer lite til det som allerede har vært kjent om Regjeringens opplegg for omorganiseringen. I denne omgang har Regjeringen kun tatt stilling til endringer i overordnede organisasjons- og styrings spørsmål, og vil senere komme tilbake til andre spørsmål som evalueringen tok opp. Dagens organisasjon, basert på seks hovedsakelig disiplinbaserte områder, vil opphøre, til fordel for en funksjonsdelt organisasjon med tre enheter – en avdeling for fag- og disiplinutvikling, en avdeling for strategiske satsinger, og en avdeling for innovasjon og brukerinitiert forskning. Sistnevnte enhet skal ha brukere i så vel privat som offentlig sektor. Regjeringen fremhever at den særlig har lyttet til kritikken som er blitt rettet mot Forskningsrådet fra hhv grunnforskningshold og næringslivet for ikke å ha differensiert tilstrekkelig mellom brukergrupper. Med den sterke vekt som dermed er lagt på dette hensyn, synes det likevel ikke konsekvent at næringslivets innovasjons- og brukerstyrte FoU-programmer bl.a. slås sammen med den ulikeartede "brukerinitierte forskningen" til mange forskjellige departementer og offentlige etater. Det nye rådets hovedstyre vil få styrket sin stilling i forhold til dagens system, og det vil få færre medlemmer enn i dag. Avdelingene skal, som dagens områder, ha egne styrer, og hovedstyret skal, også som nå, oppnevne medlemmer i avdelingsstyrene. Nytt er at det vil bli gjennomgående representasjon – lederne av avdelingsstyrene skal også være medlemmer av hovedstyret.

Enkelte andre spørsmål er også kort kommentert:

- Regjeringen har merket seg evalueringens kritikk av rådets lukkede arbeidsformer, bl.a. i strategiarbeidet, og påpeker at rådet "må .. legge opp til ei meir ope arbeidsform, og vere i dialog med langt fleire enn i dag"

- Rådet fratras også sin status som Regjeringens særskilte forskningspolitiske rådgivningsorgan. Det vil fortsatt være en viktig rådgiver, men mister sitt rådgivningsmonopol ved at ”Regjeringa vil i større grad også invitere andre aktører innanfor forskning, næringsliv og offentlig sektor til å komme med innspel til forskningspolitikken”. - Evalueringens sterke kritikk av mange departementers håndtering av sitt sektoransvar for forskning vil bli tatt opp i en varslet	gjennomgang av departementenes styring av forskning. - Arbeidsdelingen mellom Forskningsrådet og andre deler av det næringspolitiske virkemiddelapparatet, herunder SND, vil bli vurdert i den brede gjennomgang som Regjeringen har satt i gang av hele dette apparatet.

NIFU utarbeider årlig en oversikt over hva den framlagte budsjettproposisjon innebærer for universiteter, høyskoler, forskningsråd og institusjoner med forskning. Arbeidet omfatter to deler:

- (1) en hurtigutredning i umiddelbar tilknytning til fremleggelsen av budsjettproposisjonen, der den forsknings- og utdanningspolitiske profilen i forslaget vurderes opp mot sentrale forsknings- og utdanningspolitiske dokumenter;
- (2) en publikasjon på nyåret som dokumenterer det vedtatte budsjett.

Denne publikasjonen utgjør del (1) av dette arbeidet, og er en gjennomgang av St.prp. nr.1 (2002-2003). Rapporten er skrevet av Egil Kallerud (prosjektleder), Jens-Christian Smeby og Helge Godø, med bidrag fra Bo Sarpebakken, Terje Bruen Olsen og Kirsten Wille Maus. For spørsmål, kontakt: Egil Kallerud, NIFU; egil.kallerud@nifu.no. Rapporten er tilgjengelig på NIFUs hjemmeside, <http://www.nifu.no>. Den publiseres kun i elektronisk versjon.

Oslo, 16. oktober 2002